Filosofiske essays af Arne Grøn

Eksistentiel hermeneutik

Eksistensen Akademisk

Filosofiske essays af Arne Grøn

Filosofiske essays af Arne Grøn

Eksistentiel hermeneutik

Bind 1

Redigeret af Bjarke Mørkøre Stigel Hansen,
Mads Peter Karlsen og René Rosfort

Eksistensen Akademisk
København 2019

Filosofiske essays af Arne Grøn
Eksistentiel hermeneutik
Bind 1
Redigeret af Bjarke Mørkøre Stigel Hansen, Mads Peter Karlsen og René Rosfort

© Forfatteren og Eksistensen Akademisk 2019

Bogen er sat med Adobe Garamond på Eksistensen

ISBN: 978-87-410-0522-5

Omslag: Eksistensen
Vilhelm Hammershøi, *Portræt af Ida, kunstnerens kone*, 1898
Statens Museum for Kunst

Udgivet med støtte fra
Velux Fonden og
Department of Management, Politics and Philosophy,
Copenhagen Business School

Eksistensen
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250
www.eksistensen.dk

Indhold

Forord 7

Indledning 9

Relation og dialektik

Kapitel 1 47
Dialektik og dialogik

Kapitel 2 63
Anerkendelsens dialektik og begreb

Kapitel 3 79
Self and Identity

Tid og frihed

Kapitel 4 119
Frihed i religionsfilosofisk perspektiv

Kapitel 5 141
Filosofihistorie, filosofi og historie

Kapitel 6 159
Time, Courage, Selfhood: Reflections on Kierkegaard's Discourse "To Preserve One's Soul in Patience"

Normativitet og synlighed

Kapitel 7 179
Synligt og usynligt

Kapitel 8 203
Menneskerettigheder og den etiske fordring

Kapitel 9 215
Ethics of Vision

Transcendens og grænse

Kapitel 10 233
At forestille sig: Fantasi og subjektivitet i religionsfilosofisk perspektiv

Kapitel 11 253
Natur og transcendens

Kapitel 12 269
Subjectivity and Transcendence: Problems and Perspectives

Negativitet og subjektivitet

Kapitel 13 303
Angstens tvetydighed: Begrebet angst i Kierkegaards filosofi

Kapitel 14 325
Problemet subjektivitet

Kapitel 15 337
Self-Givenness and Self-Understanding: Kierkegaard and the Question of Phenomenology

Forkortelser 359

Litteratur 363

Kilder 373

Bibliografi over Arne Grøns forfatterskab 375

Indeks 389

Forord

Arne Grøn har gennem sit mangeårige virke først som lektor og siden som professor i etik og religionsfilosofi ved Afdeling for Systematisk Teologi på Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet forsket i og skrevet om mange forskelligartede filosofiske og teologiske implikationer af den menneskelige eksistens. Det foreliggende dobbeltbind er dedikeret til Arne Grøns filosofiske og teologiske virke. Indholdet af nærværende bind samler femten af Grøns tekster fra begyndelsen af hans karriere i 1980'erne frem til hans arbejde i 2010'erne. Bind 2 består af artikler af femten bidragsydere, der alle på et eller andet tidspunkt har samarbejdet med Grøn og i deres bidrag enten eksplicit diskuterer centrale problemstillinger i Grøns forfatterskab eller berører beslægtede temaer med særligt henblik på forholdet mellem selvforståelse og selvfremmedgørelse. Disse to bøger udkommer som et dobbeltbind med den hensigt at vise bredden og dybden i Grøns forfatterskab samt fremhæve perspektiver på og muligheder af dette arbejde. Eksistentiel hermeneutik er undertitlen på begge bind og angiver således et andet fælles anliggende for bøgerne, der på samme tid udspringer af og rækker ud over Grøns virke, nemlig som et bidrag til eksistentiel hermeneutik som filosofisk metode.

Det foreliggende bind består af en række nøje udvalgte tekster fra Grøns forfatterskab. Teksterne er udvalgt med en ambition om at give et repræsentativt billede af Grøns gennemgående arbejde med eksistentiel hermeneutik. Samlet under fem dialektiske tyngdepunkter består nærværende bind af femten udvalgte tekster, der hver især behandler et eller flere af de i Grøns forfatterskab gennemgående ti temaer, som er centrale for Grøns opfattelse af eksistentiel hermeneutik: relation og dialektik, tid og frihed, normativitet og synlighed, transcendens og grænse, negativitet og subjektivitet. Da Grøns virke har været af både national og international karakter, inddrages tillige engelske tekster under hvert tematisk tyngdepunkt. Med fokus på de femten udvalgte tekster har redaktørerne suppleret nærværende bind med en udførlig introduktion til Grøns eksistentielle hermeneutik med henblik på nøglebegreberne eksistens, etik og religion. Desuden indeholder indledningen en kort oversigt over de femten kapitler, som udgør dette bind.

Samtlige femten tekster har tidligere været udgivet. Kildeangivelser findes bagest i bogen. Teksterne er imidlertid fuldstændig genredigerede med henblik på nærværende udgivelsesformat. Således er teksterne genopsat i et nyt format, korrekturlæst, ligesom ortografi, noter og litteraturhenvisninger er blevet revideret og ensrettet. Endvidere er samtlige citater, som ikke i forvejen er på dansk, blevet oversat, ligesom alle ikke-engelsksprogede citater i de engelske tekster har fået en tilsvarende engelsk oversættelse. Hvor det har været muligt, følger oversættelserne en standard dansk eller engelske udgave. Hvor dette ikke har været muligt, er der suppleret med redaktørernes modificerede oversættelse eller egne oversættelser. Endelig er de mange henvisninger til Kierkegaards værker blevet konverteret til Søren Kierkegaards Skrifter (SKS). I de engelske tekster er henvisningerne til den autoriserede engelske oversættelse (Hong) bibeholdt.

Læseren finder endvidere en kronologisk bibliografi over Grøns forfatterskab. Formålet med denne er at skabe et overblik over forfatterskabet, som kan hjælpe både den nye læser ind i Grøns filosofiske og teologiske tankeunivers og bistå den mere erfarne læser i at genopdage et mangefacetteret forfatterskab.

Vi vil gerne udtrykke vores taknemmelighed over for redaktør Henrik Brandt-Pedersen fra Eksistensen. De to bøger ville ikke foreligge uden hans oprindelige opbakning til projektet samt tålmodige og kyndige rådgivning under arbejdet med bøgerne. Endvidere vil vi gerne takke de tidsskrifter og forlag, der har givet tilladelse til at genoptrykke nærværende tekstudvalg: Fønix, Aarhus Universitetsforlag, John Benjamins Publishing Company, Forlaget Anis, Filosofiske Studier, Centro de Filosofia da Universidade de Lisboa, Herrens Mark, Mohr Siebeck Verlag, Roskilde Universitetsforlag, Gyldendal, Psyke & Logos, Forlaget Slagmark og Northwestern University Press. I slutningen af bogen findes en udførlig kildehenvisning for alle 15 artikler, hvor læseren kan finde de bibliografiske data for den oprindelige udgivelse. Sidst, men ikke mindst, rettes en stor tak til Velux Fonden og Department of Management, Politics and Philosophy, Copenhagen Business School, for økonomisk støtte til udgivelsen af disse to bøger.

Redaktørerne

Indledning

1. Eksistentiel hermeneutik

Arne Grøns eksistentielle hermeneutik er vokset ud af hans arbejde med Hegel, Nietzsche og især Kierkegaard i det nittende århundredes filosofi og den filosofiske hermeneutik, som denne udvikles i det tyvende århundredes filosofi af Heidegger, Gadamer, Ricœur og Theunissen. Det eksistentielle aspekt af den hermeneutik, som Grøn udfolder, består i et centralt og vedvarende fokus på de særlige udfordringer, der er forbundet med den menneskelige eksistens. Eksistens er desuden et teknisk begreb, som han opdager hos Kierkegaard og videreudvikler i dialog med de førnævnte tænkere. Vi vil i det følgende afsnit (Afsnit 2) behandle dette begreb mere udførligt. I denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at notere begrebets fænomenologiske og hermeneutiske implikationer. At et menneske eksisterer, vil ikke blot sige, at eksistens kan henføres til det at leve, men at mennesket lever som et individ. Eksistens betyder grundlæggende, at et menneske lever – og skal leve – sit liv på sin egen måde. Den normative dimension – at menneske skal leve sit liv på sin egen måde – manifesteres i det enkelte menneskes selverfaring som et behov for at være – eller ikke at være – sig selv. Problemet ved den menneskelige eksistens er dog, at det ikke umiddelbart er givet, hvem jeg er. Faktisk er vores eksistentielle situation en vedvarende udfordring af vores identitet. Som vi vil se i det næste afsnit, antager spørgsmålet om eksistens ifølge Grøn karakter af et spørgsmål om at forholde sig til sig selv som en eksisterende. Det vil sige, at for at være mig selv må jeg forholde mig til mig selv, men i dette forhold forholder jeg mig allerede til min forståelse eller fortolkninger af mit eksistentielle erfaringsrum og herunder tillige til erfaringen af *ikke* at være mig selv.

Eksistensbegrebet peger dermed på hermeneutikken som en metode til at orientere sig i og med sin eksistens. Her knytter Grøn an til

særligt den fænomenologiske hermeneutik, som denne udvikles hos Heidegger og Ricœur. Til forskel fra Gadamer, hvis hermeneutiske fokus ligger på sprog og historie, beskæftiger den tidlige Heidegger (som Grøn er interesseret i) og Ricœur sig med den fænomenologiske dimension af hermeneutikken med særligt henblik på subjektivitet og selvforhold. For Grøns eksistentielle hermeneutik er dette fænomenologiske udgangspunkt afgørende, fordi derudfra formår Grøn at artikulere eksistensens grundlæggende normative karakter igennem det enkelte menneskes erfaring af verden, andre mennesker og sig selv. Ved at forankre eksistensens normative karakter i erfaringen er Grøn i stand til at vise, hvordan en eksistentiel hermeneutik udgør en måde at bedrive filosofisk etik på, der – som det ofte er tilfældet – ikke opererer med en adskillelse mellem deskriptive og normative aspekter af den menneskelige tilværelse. Vi vil se nærmere på dette etiske aspekt af Grøns arbejde senere i denne indledning (Afsnit 3). Her er det blot vigtigt at understrege, at for Grøn er en sådan adskillelse et fejlgreb, der gør sig blind for den subjektivitet, som vedrører hele den menneskelige tilværelse. At tilværelsen er subjektiv, er en anden måde at udtrykke eksistensens individuelle karakter på og dermed fremskrive det enkelte menneskes selvforhold som teoretisk kerne i Grøns eksistentielle hermeneutik.

Et sidste grundlæggende træk ved den eksistentielle hermeneutik som filosofisk metode fortjener at blive fremhævet her. Grøns filosofiske virke er ikke rettet mod et særligt eksistentielt ideal for, hvordan det enkelte menneske skal forholde sig til sig selv. Tværtimod undersøger Grøn først og fremmest *mislykkede* selvforhold. Han finder inspiration til denne negative fremgangsmåde hos Kierkegaard i særdeleshed, men også hos Hegel og Nietzsche. Den vigtigste inspirationskilde er dog, som vi vil se i det følgende, Michael Theunissens filosofiske negativisme. Denne negative fremgangsmåde er imidlertid ikke udtryk for en pessimistisk filosofi, men derimod et forsøg på at artikulere det enkelte menneskes eksistensmuligheder uden at pålægge dette menneske udefrakommende normer eller idealer. I stedet for at tage afsæt i en givet forståelse af, hvilket slags menneske dette menneske skal være, præsenterer den negative fremgangsmåde et filosofisk forsøg på at begynde med et menneskes erfaring af *ikke* at være sig selv. Nøgleordet til denne erfaringsmåde finder Grøn udlagt især i Kierkegaards skema

over fortvivlelsens grundformer. Med udgangspunkt i disse grundformer påpeger Grøn endvidere, at i lige så høj grad som et menneske kæmper med sin egen selvforståelse, kæmper det med andre menneskers såvel som samfundets forståelse af, hvem det er. For Grøn betyder dette, at menneskets selvforståelse er på spil i negative erfaringer som skyld, sorg, håbløshed og fortvivlelse. Det er her, hvor Grøn i dialog med Kierkegaard argumenterer for, at et menneskes selvforståelse skal brydes for at åbne for nye muligheder for selvforholdet. Det er særligt i denne forbindelse, at religionen viser sig som en ressource for den eksistentielle hermeneutik. I afsnit 4 vil vi se nærmere på denne forbindelse mellem selvforståelse, negativisme og religion.

I resten af denne indledning skal vi give en oversigt over tre nøglebegreber i Grøns eksistentielle hermeneutik: eksistens, etik og religion. Disse nøglebegreber adskiller sig fra de tematiske tyngdepunkter, idet disse begreber er på spil i hele Grøns forfatterskab. De er dog ofte mere implicitte end eksplicitte. Dette skyldes, at de udgør den systematiske kerne i Grøns eksistentielle hermeneutik, det vil sige de begreber, hvormed han undersøger sine hovedtemaer. Vi vil i de følgende tre afsnit forsøge at redegøre for, hvordan dette udspiller sig i forfatterskabet. Indledningens sidste afsnit er en detaljeret kapiteloversigt, som introducerer læseren til de enkelte tekster.

2. Eksistens

Med Kierkegaard søger Grøn at reformulere eksistens som et nøglebegreb ikke alene til det kierkegaardske forfatterskab, men også til det 20. århundredes filosofi. Fascinationskraften ved Kierkegaards univers består for Grøn i mindre grad i en bestræbelse på at præsentere et samlet begreb om eksistens. Snarere end et samlet begreb om eksistens søger Grøn at betone de anvisninger i Kierkegaards tekster, der let lader sig overse i fremstillingen af et begreb om eksistens. I den henseende forholder Grøn sig loyalt over for anliggendet i Kierkegaards værk *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. Netop *Efterskriften* beskriver Grøn i flere sammenhænge som forlægget til det tyvende århundredes filosofiske artikulation af begrebet eksistens.

I sin doktordisputats *Subjektivitet og negativitet. Kierkegaard* fra 1997 undersøger Grøn omhyggeligt disse anvisninger af eksistens, som giver Kierkegaards eksistenstænkning et emfatisk præg: "*Efterskriften* må fortolkes indirekte, idet man også spørger efter betydningen af Climacus' retorik. Hvad betyder det for forståelsen af sagen, at han skriver, som han gør?" (Grøn 1997: 56; jf. 86). Betydningen af retorikken om eksistens er ifølge Grøn, at det ikke er indlysende, hvad eksistens skal betyde. Spørgsmålet om eksistens er nemlig et spørgsmål for den eksisterende. Det emfatiske præg viser sig ifølge Grøn ved, at Kierkegaard åbner spørgsmålet om eksistens således, at hvad eksistens er, anviser eksistens som et *problem* for den eksisterende.

Disse anvisninger antager et i Grøns filosofiske virke formalt aspekt, en fremgangsmåde Grøn henter fra Martin Heideggers instruktion i den "formale anvisning [*formale Anzeige*]" (Heidegger 1994: 18-23; 1995: 63-64, 90-91; Kapitel 15; Grøn 2017). Ved at bringe eksistens ind i et formalt anvisende betydningsfelt, hvori Kierkegaards tekster udspiller sig, søger Grøn at eksplicitere fænomener, der knytter sig til det, det vil sige at være menneske og som sådan at være situeret i verden. Formålet med den formale anvisning af eksistens – formalt i betydningen løsgjort fra en forudgiven teoretisk ramme – er at holde eksistens ude fra en klassifikation. Formålet er med andre ord at holde begrebet eksistens åbent.

Grøn er imidlertid ikke parat til at forkaste et begreb om eksistens, som om den filosofiske analyse af eksistens skulle handle om enten at forkaste eller at vedtage et begreb derom. Igen følger Grøn Kierkegaards tænkning af eksistens tæt. Hvis det at eksistere er det "eneste An-sich der ikke lader sig tænke", som *Efterskriften* kundgør, men som ikke desto mindre foranlediger os til at tænke, idet "den Existerende dog er tænkende" (SKS 7: 300), bliver spørgsmålet for Grøn, hvori dette begrebs begrebslighed da består (Grøn 2017: 71). Vi kan formulere Kierkegaards inspiration til Grøns reformulering af spørgsmålet om eksistens på følgende måde (Kapitel 15): Kierkegaards tekster udtrykker et art protofilosofisk potentiale, som bestræber sig på netop at bryde begrebets givethed. Med Michael Theunissens ord ligger en sådan tænkning "forud for såvel den etablerede filosofi som den etablerede teologi, hvad enten denne er kristen eller ej" (Theunissen 1996: 348).

På trods af et protofilosofisk potentiale – eller måske netop på grund deraf – er Kierkegaard "en farlig forfatter at omgås", medgiver Grøn, da hans tale om eksistens på ingen måde skorter på ord (Grøn 2010: 100). Vi må med andre ord spørge efter betydningen af Kierkegaards retorik. Kierkegaards tekstunivers er så righoldigt i overbevisningens kraft, at man som læser let lader sig forføre til at overtage et "kierkegaardsk univers" (Grøn 1997: 54). Derved risikerer man imidlertid at overse, hvorledes eksistens selv er, hvad der kommer på tværs af det spørgsmål om eksistens, vi overtager. Ved at betone, hvorledes eksistens på en måde forhindrer os i at komme til "at tænke selv", hævder Grøn, at spørgsmålet om eksistens bliver et problem for sig selv. At tænke eksistens er dermed ikke en ydre omstændighed ved den menneskelige eksistens, men er selv en anvisning af det at være en eksisterende (Grøn 2017: 72).

I denne sammenhæng taler Grøn om *eksistenstænkning*. Skønt udgangspunktet for en sådan tænkning er eksistens, er eksistenstænkning ikke noget umiddelbart givet i Kierkegaards tekster. Grøn fastholder Kierkegaards pointe om, at eksistens er, hvad en eksisterende ikke kan komme bag om i sin tænkning af eksistens, men så meget desto mere må man prøve at tænke, hvad det vil sige for vores forståelse af eksistens. Som Kierkegaard bemærker i *Efterskriften*, "der er noget Distrait ved det Hele", nemlig en tvetydighed i, "hvad det er at være et existerende Menneske" (SKS 7: 288; jf. Grøn 2014: 242). Distraktionen består nu i, at spørgsmålene om, hvad eksistens og tænkning vil sige, hører til eksistenstænkningen som uafsluttede spørgsmål.

Kierkegaards indflydelse på Grøns tænkning er gennemgribende. Adskillige steder har han beskæftiget sig med ham, men Grøns blik for spørgsmålet om eksistens lader sig ikke reducere til en isoleret interesse for Kierkegaard. Karakteristisk for Grøns fremgangsmåde er derimod et tematisk omdrejningspunkt, ifølge hvilket et eksisterende menneske ikke uden videre er sig selv, men i en afgørende forstand skal komme til en forståelse af sig selv *i* sin eksistens. Dette tematiske omdrejningspunkt sammenfatter Grøn i en opgave, som ikke kun drejer sig om, hvornår et menneske er sig selv, men i lige så høj grad om, hvornår det *ikke* er sig selv. For mennesket er ikke uden videre *ikke sig selv*. Det forholder sig samtidig til sig selv som sådan. Disse spørgsmål inviterer til en mere indgående diskussion af spørgsmålene om selvforståelse og

selvfremmedgørelse, som har været til stede i Grøns tidligste filosofiske virke (Kapitel 1, 7, 13 og 14), men har først fundet sit fulde udtryk i den senere diskussion af *eksistentiel hermeneutik*.

Forlægget til det tyvende århundredes filosofiske accentuering af spørgsmålet om eksistens og navnlig til eksistentialismen tilskrives som bekendt ofte Kierkegaard. For Grøn fungerer Kierkegaard imidlertid ikke som en receptionshistorisk kategori. Til tider lægger Grøn endda en afgørende afstand mellem Kierkegaards eksistenstænkning og receptionen af ham bredt forstået (Grøn 1997). Tværtimod, hævder Grøn, giver Kierkegaard "selv" anledning til en kritisk drøftelse af den tradition, han siges at være ophavsmand til. Grøns kritiske genovervejelse af betydningen af Kierkegaard beror på to afgørende inspirationskilder.

For det første søger Grøn i kølvandet på Paul Ricœurs skelsættende artikel "At filosofere efter Kierkegaard" fra 1963 at "løsgøre Kierkegaard fra receptionen af ham" (Grøn 1997: 9). Ricœur taler på samme måde om "at give Kierkegaard hans frihed" (Ricœur 1995b: 66). I sin artikel lancerer Ricœur et opgør med den meget velkendte forestilling om Kierkegaard som eksistentialismens fader. Ved at underkaste Kierkegaard en sådan kategorisering hævder Ricœur, at radikaliteten af hans tænkning uskadeliggøres. Allerede Jean Wahl minder os om det upræcise i brugen af Kierkegaard, når han i *Skitse til en historie om "eksistentialismen"* (*Esquisse pour une histoire de "l'existentialisme"*) fra 1949 bemærker, at selv om Kierkegaard regnes som eksistensfilosofiens grundlægger, er Kierkegaard ikke eksistentialist i betydningen at være bestemt af en filosofisk doktrin endsige at instituere en sådan doktrin (Wahl 1949: 23). Selvstændigheden af Kierkegaards tænkning fremhæver Ricœur derimod ved, at denne på kritisk vis tegner sig for filosofien efter Hegel, men så meget desto mere understreger betydningen af filosofien før Kierkegaard, nemlig Hegels og den tyske idealismes indflydelse, således forstået at filosofien før Kierkegaard passerer igennem ham som et prisme, der bryder en monolitisk konception af eksistenstænkningen op (Ricœur 1995b: 66-68).

For det andet betyder Michael Theunissens *filosofiske negativisme* det for Grøn, at bestemmelsen af, hvad det vil sige at være menneske, og hvad mennesket *som* menneske skal, ikke længere kan anføres med upåagtet selvfølgelighed (Kapitel 1; Theunissen 1982). På samme

måde som han lægger afstand mellem Kierkegaards eksistenstænkning og den virkningshistoriske realitet deraf, finder Grøn i Theunissens "negativismekonception" en afgørende afstand mellem en åben og en teleologisk lukket virkeliggørelse af, hvad det vil sige selv at være et eksisterende menneske. Inspirationen fra Theunissens negative fremgangsmåde finder sit udtryk i Grøns læsninger af Kierkegaard som et afsæt for en genovervejelse af de ændrede betingelser, under hvilke spørgsmålet om eksistens viser sig for os i dag.

Denne genovervejelse stiller Kierkegaard i et andet lys i filosofihistorien, samtidig med at filosofihistorien selv stilles i et andet lys. For Grøn handler filosofihistorie nemlig ikke om historisk "at rekonstruere filosofiens historie, men om [filosofisk] at finde tilbage til de spørgsmål, vi selv må stille, i en tilegnelse af de muligheder, som viser sig, når vi søger at forstå, hvad andre har tænkt før os" (Kapitel 5: 155). På denne måde leder spørgsmålet om filosofihistorie til en filosofisk hermeneutik, men en sådan indebærer tillige en eksistentiel hermeneutik, netop fordi forståelsen af filosofiens historie, det vil sige af det, der er andet end ens egen forståelse, må forstås sammen med forståelsen af sig selv situeret i historien. Dette betyder imidlertid ikke, at filosofihistoriens fremmedartethed integreres i og derved approprieres af en filosofisk hermeneutik, men at i bestræbelsen på at forstå os selv må vi "forstå noget andet end os selv" (ibid.: 158).

Indflydelsen fra Kierkegaard består i første omgang i en opfordring til løsgørelse af Kierkegaard og til en kritisk tænkning af de endnu ikke tænkte muligheder af det begreb om eksistens, vi overtager fra traditionen. Frem for at overtage en monolitisk teoridannelse spørger Grøn til den forståelse af eksistens, vi allerede er i besiddelse af. Men for så vidt eksistens ikke lader sig forstå i ligefrem forstand, da eksistens netop er, hvad der lægger sig mellem forståelsen af eksistens og den, der forstår dette, må eksistens først undersøges som det spørgsmål, der får os til at forstå og tænke eksistens. Med afsæt i et protofilosofisk potentiale vender Grøn sig således metodisk mod en stivnet tradition og overtagne meninger om eksistens: "Filosofi er ikke at bevæge sig i etablerede traditioner, men at finde tilbage til begyndelsen, og begyndelsen ligger i spørgsmålet" (Kapitel 5: 143).

Ud fra et filosofisk blik på filosofihistorien kobler Grøn en systematisk-filosofisk refleksion til en historisk-kritisk fremgangsmåde, hvor

det kritiske viser sig ved genovervejelsen af det spørgsmål og begreb om eksistens, vi overtager. På den ene side er dette overtagne begreb om eksistens historisk aflejret, men fordi vi selv kommer imellem, fordi vi selv skal forstå den situation, vi selv er stillet i, og derved selv er en del af den historie, som kommer imellem, er eksistens på den anden side noget, der endnu skal tænkes. Grøn har på forskellig vis undersøgt spørgsmålet om eksistens som det, der stiller sig imellem – endelighed og uendelighed, tid og evighed, fødsel og død, individualitet og slægt. Fælles for disse yderpunkter af eksistensen er, at den eksisterende ikke kan stille sig selv ved begyndelsen på (eller enden af) disse, men er så at sige mellemstillet (Grøn 1994: 113-117; 2013: 280-281).

På kierkegaardsk vis skal den eksisterende ifølge Grøn begynde sin egen historie midt i historien, det vil sige i forhold til en allerede begyndt historie, der tilhører andre, slægten og endda en fortid, hvis aspekt ikke er bestemt af en nutid. Historiens anden begyndelse er ifølge Grøn karakteriseret ved en hermeneutisk vending: ved at opdage spørgsmålet om eksistens, som historien af fortællinger om eksistens har tildækket, genopdages dette spørgsmål i tilegnelsen af historie. I genopdagelsen ligger begyndelsen med andre ord. Der er selvforståelse på spil i forståelsen af historien, da den bliver et spørgsmål om, at vi bliver os selv, det vil sige, at vi tænker og stiller de spørgsmål, vi må stille (Kapitel 5: 149). Vi vender tilbage til de etiske implikationer af denne tilgang til historien og filosofihistorien i næste afsnit.

Ricœurs spørgsmål om, hvad det vil sige at filosofere *efter* Kierkegaard, bliver afgørende for Grøns genovervejelse af eksistenstænkningen. I en tilbagevending til Kierkegaard, forstået som en art finden tilbage til begyndelsen, opdager Grøn, hvorledes Kierkegaards eksistenstænkning på én gang er inspiration for en tradition om eksistens og udgør en kritisk replik til netop det begreb om eksistens, vi overtager. Vi er ikke uden videre hinsides Kierkegaard. Derfor tilbagevendingen, men betingelsen for denne forudsætter, at vi på en måde er kommet på afstand af ham. I forsøget på at komme på hold af Kierkegaard vender Grøn tilbage til ham, men tilbagevendingen udtrykker noget væsentligt om spørgsmålet angående eksistens: ved at stille sig i forhold til Kierkegaard mærkes forholdet af en afstand, på samme måde som tænkningens forhold til eksistens mærkes af en afstand til eksistens. Denne afstand eller dette, der kommer imellem vores tænk-

ning af eksistens og eksistensen, er, hvad vi ifølge Grøn må forsøge at tænke med et begreb om eksistens.

Grøns fremgangsmåde er sigende for spørgsmålet om eksistens, fordi det "stiller sig som problem *for* den eksisterende selv" (Grøn 1997: 54). At diskursen om eksistens stiller sig som *problem* for den eksisterende, vrister imidlertid ikke kun Kierkegaard ud af et retorisk greb, men risikerer selv blindt at repetere en i diskursen udbredt "polemisk patos", der ikke selv åbent formulerer det problem, som tilskynder Kierkegaard til at skrive om eksistens, "og som han måske også skriver hen over", men som bliver en slags "trylleformel" for eksistenstænkningen (Grøn 1997: 54-55).

Lad os nu se på, hvordan Grøn ser problemet *eksistens* udfoldet. Afsættet for problemstillingen skitserer Kierkegaard i *Efterskriften*: "Existerende ere vi nu engang" (SKS 7: 181). Men fordi det kan virke selvfølgeligt for en eksisterende at eksistere, er pointen, at en eksisterende tillige kan glemme det væsentlige i det at eksistere. I *Efterskriften* redegør Kierkegaard for sin "Hovedtanke", nemlig at man har "glemt hvad det er at *existere*" (SKS 7: 226). I en vis forstand bliver glemsel et indeks for eksistens, fordi glemslen negativt danner et udgangspunkt for en eksistenstænkningens fremgangsmåde (Grøn 2014: 242). Med en negativ fremgangsmåde henviser Grøn ikke så meget til en ambition om at afdække en latent mening med eksistens, men til, at dersom en eksisterende anfægtes af glemsel, sættes spørgsmålet om eksistens på spil. På den måde åbner den negative fremgangsmåde for muligheden af en "formal anvisning" af begrebet eksistens. Grøn skriver: "Det er altså glemslen, der gør det meningsfuldt at henvise til det selvfølgelige, at vi nu engang er eksisterende" (Grøn 1997: 55).

Glemslen er ikke blot en tilfældighed, der hænder den eksisterende. Det er en væsentlig tilfældighed, for så vidt muligheden for at glemme, hvad det vil sige at eksistere, væsentligt hører til det at eksistere, samtidig med at man eksisterer. Som sådan kommer eksistensen selv på tværs af sin selvfølgelighed. Fordi man kan glemme, hvad det vil sige at eksistere, trænger spørgsmålet om eksistens sig på for at lade sig formulere på ny. I den forstand er problemet "eksistens" ikke noget, man uden videre opløser, men det stiller sig som sådant for den eksisterende: Man forstår kun, "hvad det vil sige at eksistere, hvis man forstår problemet deri" (Grøn 1994: 62; jf. 2017: 73).